

■
ابوالقاسم مهدوی / حمید عزیز محمدلو
■

.....
سرمایه‌ی اجتماعی
.....
و توسعه‌ی صنعتی
.....
در ایران
.....

- سرنشانه: مهدوی ابوالقاسم، ۱۳۳۱-
عنوان و پدیدآور: سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی در ایران/ ابوالقاسم مهدوی، حمید عزیزی. بو.
مشخصات نشر: تهران، نشر نی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۲۶۴ ص.: نمودار.
شابک: 978-964-185-480-7
وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا
یادداشت: کتابنامه: ص ۲۵۱.
موضوع: توسعه‌صنعتی - ایران - Industrial promotion - Iran
سرمایه اجتماعی - ایران - social capital (Sociology) - Iran
شناسه افزوده: عزیزمحمدلو، حمید، ۱۳۵۷-
رده‌بندی کنگره: HC۴۸۰ / م ۹ ۸۶ ۱۳۹۵
رده‌بندی دیویی: ۳۳۸/۹۰۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۲۸۶۵۷

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

نشرنی

سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی در ایران

دکتر ابوالقاسم مهدوی

عضو هیئت علمی، دانشگاه تهران

دکتر حمید عزیز محمدلو

عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

ویراستار: الهه عین‌بخش

نمونه‌خوان: بیتارکنی

چاپ اول: تهران، ۱۳۹۵

تعداد: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: پردیس دانش

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً،
به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی)
بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر ممنوع است.

شابک ۷ ۴۸۰ ۱۸۵ ۹۶۴ ۹۷۸

www.nashreny.com

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
۲۱	فصل اول. کلیاتی درباره‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی
۲۱	مقدمه
۲۳	سرمایه‌ی اجتماعی
۲۳	مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴	ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی
۲۶	سطوح سرمایه‌ی اجتماعی
۲۷	انواع سرمایه‌ی اجتماعی
۲۸	صنعتی‌شدن
۲۹	مفهوم توسعه‌ی صنعتی و صنعتی‌شدن
۳۲	مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه‌ی صنعتی
۳۵	توسعه‌ی صنعتی در قالب نگرشی سیستمی
۳۶	تعاملات بخشی صنعت
۳۷	تعامل بخش صنعت و بخش کشاورزی
۳۷	تعامل بخش صنعت و بخش خدمات
۳۹	فصل دوم. سرمایه‌ی اجتماعی مسیری برای نیل به توسعه‌ی صنعتی پایدار
۳۹	مقدمه
۴۱	سرمایه‌ی اجتماعی و مؤلفه‌های اقتصادی توسعه‌ی صنعتی
۴۲	نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر رشد تولید (ارزش افزوده‌ی) صنعتی

۴۳	تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر رشد صنعتی از طریق انباشت سرمایه‌ی انسانی
۴۹	تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر رشد صنعتی از طریق توسعه‌ی مالی
۵۲	تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر رشد صنعتی از طریق بهبود فناوری و نوآوری
۶۱	نقش سرمایه‌ی اجتماعی در رشد صادرات صنعتی
۶۵	تأثیرات سرمایه‌ی اجتماعی بر مؤلفه‌های زیست‌محیطی توسعه‌ی صنعتی
۷۰	نقش سرمایه‌ی اجتماعی در اجرای رویکرد رقیق‌کردن آلودگی
۷۲	نقش سرمایه‌ی اجتماعی در اجرای رویکرد کنترل آلودگی در انتهای خط
۷۴	سرمایه‌ی اجتماعی و بازیافت
۷۶	نقش سرمایه‌ی اجتماعی در اجرای رویکرد تولید پاک‌تر
۷۹	تأثیرات سرمایه‌ی اجتماعی بر مؤلفه‌های اجتماعی و انسانی توسعه‌ی صنعتی
۸۰	سرمایه‌ی اجتماعی و ایجاد اجتماعی صنعتی شدن
۸۳	سرمایه‌ی اجتماعی و ایجاد انسانی صنعتی شدن

۸۷	فصل سوم. سرمایه‌ی اجتماعی و سطوح تعاملات صنعتی
۸۷	مقدمه
۸۸	سطوح روابط در فرایند توسعه‌ی صنعتی
۹۰	سرمایه‌ی اجتماعی و تعاملات صنعتی در سطح خرد
۹۰	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات درون خانواده‌های صنعتی
۹۳	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات بین خانواده‌های صنعتی
۹۷	سرمایه‌ی اجتماعی و تعاملات صنعتی در سطح میانی
۹۷	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات درون خوشه‌های صنعتی
۱۰۰	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات بین صنعت، نهادهای میانی و واسطه و ارائه‌دهندگان خدمات تخصصی توسعه‌ی کسب‌وکار
۱۰۱	سرمایه‌ی اجتماعی و تعاملات صنعتی در سطح کلان
۱۰۲	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات بین دولت و صنعت
۱۰۴	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات درون دولت (نهادهای دولتی)
۱۰۶	جایگاه سرمایه‌ی اجتماعی در تنظیم تعاملات بین یک کشور و سایر کشورها

۱۰۹	فصل چهارم. صنعتی‌شدن، تقویت یا تضعیف سرمایه‌ی اجتماعی؟
۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق تشدید مهاجرت و شهرنشینی
۱۱۳	اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق رشد منابع و درآمدها و نحوه‌ی توزیع آن

۱۱۶	اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق تقویت فناوری و دسترسی به امکانات
۱۲۱	اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق تقسیم کار و تخصصی شدن تولید
۱۲۴	اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق افزایش تقاضا برای آموزش
۱۲۹	فصل پنجم. تحولات ساختار سرمایه‌ی اجتماعی در فرایند صنعتی شدن
۱۲۹	مقدمه
۱۳۰	تأثیر صنعتی شدن بر سطوح سرمایه‌ی اجتماعی
۱۳۱	تأثیر صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی در سطح خرد (سرمایه‌ی اجتماعی درون گروهی)
۱۳۳	تأثیر صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی در سطح کلان (سرمایه‌ی اجتماعی میان گروهی)
۱۳۵	تأثیر صنعتی شدن بر ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی
۱۳۶	تأثیر صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی شناختی
۱۳۷	تأثیر صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی ساختاری
۱۳۸	سرمایه‌ی اجتماعی در جوامع مختلف در فرایند صنعتی شدن
۱۴۳	فصل ششم. چهارچوبی برای تحلیل تعامل توسعه‌ی صنعتی و سرمایه‌ی اجتماعی
۱۴۳	مقدمه
۱۴۴	تعامل کارکردی سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن
۱۴۴	تأثیر کارکردی سرمایه‌ی اجتماعی بر صنعتی شدن
۱۴۵	تأثیر کارکردی صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی
۱۴۷	تعامل کارکردی صنعتی شدن و سرمایه‌ی اجتماعی
۱۴۷	تعامل ساختاری سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن
۱۴۷	تأثیر ساختاری سرمایه‌ی اجتماعی بر صنعتی شدن
۱۴۹	تأثیر ساختاری صنعتی شدن بر سرمایه‌ی اجتماعی
۱۵۰	تعامل ساختاری صنعتی شدن و سرمایه‌ی اجتماعی
۱۵۱	تعامل ساختاری-کارکردی سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن
۱۵۹	فصل هفتم. سرمایه‌ی اجتماعی حلقه‌ی مفقوده‌ی توسعه‌ی صنعتی در ایران
۱۵۹	مقدمه
۱۶۰	سطح و روند تحولات سرمایه‌ی اجتماعی در ایران
۱۶۷	آیا سرمایه‌ی اجتماعی حلقه‌ی مفقوده‌ی توسعه‌ی صنعتی در ایران است؟
۱۷۱	ضعف سرمایه‌ی اجتماعی و تأمین مالی بخش صنعت

۱۸۰	فرسایش سرمایه‌ی اجتماعی و ضعف کیفیت سرمایه‌ی انسانی در بخش صنعت
۱۸۷	ضعف سرمایه‌ی اجتماعی و کندی فناوری و نوآوری در بخش صنعت
۱۹۶	ضعف سرمایه‌ی اجتماعی و تشدید آثار زیست‌محیطی صنعتی شدن
۱۹۷	سهم صنعت در فرسایش محیط زیست
۲۰۲	تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر ثبات زیست‌محیطی صنعتی شدن در ایران
۲۰۷	ضعف سرمایه‌ی اجتماعی و تشدید ابعاد اجتماعی نامطلوب صنعتی شدن
۲۱۱	فصل هشتم. صنعتی شدن و پیامدهای آن برای سرمایه‌ی اجتماعی در ایران
۲۱۱	مقدمه
۲۱۳	مروری بر وضعیت صنعتی شدن در ایران
	آیا صنعتی شدن در ایران توان ایجاد تحول در سطح و ساختار
۲۱۵	سرمایه‌ی اجتماعی را؟
۲۱۵	اهمیت و جایگاه بخش صنعت در اقتصاد ایران
۲۱۸	روابط موجود بین بخش صنعت و سایر بخش‌های اقتصادی
۲۲۰	صنعتی شدن، توزیع درآمد و امکانات رفاهی و سرمایه‌ی اجتماعی در ایران
۲۲۹	صنعتی شدن، مهاجرت، شهرنشینی و سرمایه‌ی اجتماعی در ایران
۲۳۵	صنعتی شدن، فناوری و سرمایه‌ی اجتماعی
۲۳۵	جان‌نشینی ماشین و فناوری به جای نیروی انسانی و کاهش مشارکت نیروی انسانی
۲۳۷	فناوری‌ها و تغییر سبک زندگی و ساختار روابط اجتماعی
۲۳۹	صنعتی شدن، تخصصی شدن فعالیت‌ها و سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۱	صنعتی شدن، تقاضای آموزش و سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۲	مسائل خاص صنعتی شدن در ایران و تأثیر آن‌ها بر سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۳	رویکردها و برنامه‌های توسعه‌ی صنعتی در ایران
۲۴۳	تعدد نهادها و سازمان‌های مرتبط با توسعه‌ی صنعتی در ایران و تأثیر آن بر سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۵	جهانی شدن فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی و تأثیر آن بر سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۶	نحوه‌ی خصوصی سازی فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی و تأثیر آن بر سرمایه‌ی اجتماعی
۲۴۸	وابستگی اقتصاد ایران به نفت و تأثیر آن بر سرمایه‌ی اجتماعی در فرایند صنعتی شدن
۲۵۱	منابع و مآخذ

مقدمه

امروزه توسعه‌ی صنعتی مبتنی بر همکاری-رقابت^۲ یکی از رویکردهای جدی مطرح در تجارت توسعه‌ی صنعتی ملل، متلف مختلفاً خصوصاً توسعه‌ی صنایع کوچک و متوسط است. رواج الگوهای توسعه‌ی مبتنی بر توسعه‌ی صنعتی، مدل توسعه‌ی شبکه‌های صنعتی و الگوی توسعه‌ی پیمانکاری فرعی صنعتی در بسیاری از مدل‌های توسعه‌یافته و در حال توسعه و در عین حال تأکید بسیاری از سازمان‌های توسعه‌ای از جمله سازمان توسعه‌ی صنعتی ملل متحد، بانک جهانی و سازمان بین‌المللی کار بر اثربخشی و کاربرد این مدل‌ها، شواهدی از این امر را به نمایش گذاشته است. این امر از آن جهت اهمیت فراوان دارد که در اغلب کشورهای جهان اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه، صنایع کوچک و متوسط بالغ بر ۹۰ درصد تعداد صنایع را دربر گرفته و به‌نوعی پیکره‌ی اصلی اقتصاد و صنعت کشورها را شکل می‌دهد. این صنایع به دلیل اندازه‌ی کوچک و ماهیت فعالیت‌شان، در فضای مبتنی بر رقابت محض، به دور از همکاری مسیر بسیار دشواری برای بقا و توسعه در پیش دارند، زیرا به‌تنهایی امکان توسعه‌ی فعالیت‌های خود را در مقیاس اقتصادی ندارند و از صرفه‌های ناشی از مقیاس که یکی از عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری بنگاه‌هاست، بهره نمی‌برند. بنابراین، چنین صنایعی در فضای رقابت صرف و فعالیت انفرادی، محکوم به فنا هستند مگر این‌که امکان فعالیت آن‌ها در مقیاس اقتصادی فراهم شود. این امر نیز میسر نمی‌شود مگر با تقویت همکاری و مشارکت بین آن‌ها.

1. industrial development

2. coopetition

این‌جاست که جایگاه و اهمیت سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی صنعتی به‌منزله‌ی عامل تسهیل‌کننده و تقویت‌کننده‌ی همکاری‌ها و تعاملات بین صنایع روشن می‌شود. درواقع تعامل و همکاری بین صنایع کوچک و متوسط به‌طور خاص و برای تمامی صنایع به‌طور عام یکی از شرایط حیاتی موفقیت آن‌ها در دسترسی به خدمات توسعه‌ی کسب‌وکار^۱ در حوزه‌های مختلف ازجمله تحقیق و توسعه، دانش، فناوری تولید، بازاریابی و... است؛ زیرا آن‌ها به‌تنهایی و به‌دلیل ضعف توان مالی خود با محدودیت جدی در درونی‌کردن این خدمات مواجه‌اند. برای مثال، بسیاری از اطلاعات و دانش‌های مورد نیاز صنایع که می‌تواند در تقویت رقابت‌پذیری آن‌ها مؤثر باشد، در اغلب موارد مکتوب و کدگذاری شده^۲ نیست تا از طریق مکانیسم‌های رسمی آموزشی در اختیار صنایع مختلف قرار گیرد، بلکه این اطلاعات از نوع دانش ضمنی^۳ است که لازم است از طریق تقویت تعاملات و همکاری‌های رسمی و غیررسمی بین آن‌ها^۴ توزیع شود.

چنان‌که گفته شد، پیش‌شرط تمام این‌ها توسعه‌ی ظرفیت‌های همکاری است و آن هم در گرو شکل‌گیری سطح مناسبی از اعتماد و سرمایه‌ی اجتماعی در فضای کسب‌وکار است. البته برای نیل به توسعه‌ی صنعتی فقط تأیید همکاری بین صنایع کافی نیست. آنچه ضرورت دارد همکاری بین مجموعه‌ی ذی‌نفعان فعال در زنجیره‌ی فعالیت‌های صنعتی اعم از بنگاه‌های صنعتی، نهادها و سازمان‌های متولی و سیاست‌گذاران در حوزه‌ی صنعت، نهادها و ارائه‌دهندگان خدمات توسعه‌ی کسب‌وکار، دانشگاه‌ها و نهاد های تحقیقاتی و... است. بنابراین، برای تقویت فرایند توسعه به‌طور عام و توسعه‌ی صنعتی به‌طور خاص، لازم است سرمایه‌ی اجتماعی در تمامی سطوح خرد، میانی و کلان فضای کسب‌وکار صنعت تقویت شود.

آیا ظرفیت همکاری کافی در سطوح مختلف فعالیت‌های صنعتی در بین فعالان صنعتی در سطح کشور وجود دارد؟ آیا بین کارکنان و شاغلان یک بنگاه صنعتی، برای نمونه، تعامل و همکاری لازم به‌منظور انتقال تجارب و مهارت‌های کاری برقرار است یا این‌که اغلب تعارضات جدی بین آن‌ها مانع از برقراری ارتباط و انتقال مهارت‌ها و دانش ضمنی می‌شود؟ آیا بین بنگاه‌های صنعتی همکاری لازم جهت انجام فعالیت‌های مشترک و همکاری لازم وجود دارد یا

1. business development services

2. codified

3. tacit knowledge

این که این بنگاه‌ها اغلب درگیر رقابت فرساینده با یکدیگرند و اغلب تعاملات فی‌مابین آن‌ها در یک فضای باخت-باخت تعریف می‌شود؟ آیا نهادها و سازمان‌های سیاست‌گذار و متولی در امر صنعت در قالب یک برنامه‌ی منسجم و یکپارچه و در هماهنگی و همکاری با یکدیگر، برنامه‌های هم‌سو و هم‌جهتی را برای سیاست‌گذاری و حمایت از بخش صنعت تعریف و پیاده‌سازی می‌کنند یا این که در اغلب موارد برنامه‌های موازی و در پاره‌ای از موارد ناسازگار و متضاد با یکدیگر از طرف نهادها و سازمان‌های متولی به اجرا درمی‌آید و اساساً بحرانی به نام بحران تولی‌گری^۱ در عرصه‌ی حمایت از بخش صنعت دامن می‌زند؟ آیا بنگاه‌های صنعتی در کشور خواستار ناما جدی و مطلوب با نهادها و سازمان‌های دولتی در بخش‌های مختلف‌اند و مایل به مشارکت در برنامه‌های تعریف‌شده از سوی این نهادها هستند یا این که به‌شدت از برقراری ارتباط و تعامل با آن‌ها تریزان‌اند و هیچ رغبتی به همکاری و مشارکت در این برنامه‌ها ندارند و اغلب منافع و خواسته‌های خود را در تضاد و تعارض و به عبارتی، غیرهم‌سو با منافع و خواسته‌های نهادهای دولتی می‌داند؟ آیا ارتباط صنعت و دانشگاه در کشور ارتباطی مؤثر و مناسب و در جهت نیازها و خواسته‌های یکدیگر است یا این که آن‌چه با نام ارتباط صنعت و دانشگاه از آن یاد می‌شود بیش‌تر جنبه‌ای سوری و نمایشی دارد و عملاً حاکی از تعامل و ارتباطی مؤثر، سازنده و درون‌زانیست؟

بدون شک در غالب حوزه‌ها و سطوح فوق‌الذکر به‌دلیلی وجود روابط و تعاملات مؤثر و سازنده، متأسفانه شاهد گسست و ناهماهنگی‌بی‌جای جدی بین مجموعه‌ی ذی‌نفعان، فعالان و متولیان بخش صنعت هستیم که علی‌رغم وجود زیرساخت‌ها و منابع انسانی، اقتصادی و انسانی فراوان در کشور، توفیق سیاست‌ها و فرایندهای توسعه‌ی صنعتی را با محدودیت‌های جدی مواجه کرده است. درواقع، در عین وفور و فراوانی نسبی سرمایه‌های مادی و انسانی، مورد نیاز بخش صنعت با بحران سبباً به‌جرئت می‌توان گفت با فقدان سرمایه‌ی اجتماعی مورد نیاز - در بخش صنعت مواجه‌ایم. وجود حجم بالای چک‌های برگشتی در فضای کسب‌وکار کشور و تخریب اعتماد به‌واسطه‌ی آن، چیزی نیست جز مصداقی محکم از بحران سرمایه‌ی اجتماعی در بخش صنعت؛ گسترش فرار مالیاتی و اجتناب از پرداخت مالیات در بخش صنعت، در کنار علل مختلف اقتصادی و اجتماعی که برای آن وجود دارد نشان و مصداق دیگری از بحران سرمایه‌ی اجتماعی است.

اجرای پروژه‌ها و برنامه‌های موازی، ناسازگار، متضاد و غیرهم‌سوی نهادهای متولی

مختلف در جهت برنامه‌های حمایتی‌شان چیزی نیست جز مصداقی از بحران سرمایه اجتماعی. گریزان بودن صاحبان صنایع از بخش دولت و تمایل نداشتن آن‌ها به افشای اطلاعات فعالیت‌های خود برای دولت که ریشه در بدبینی صاحبان صنایع به دولت و نهادهای دولتی دارد، چیزی نیست جز مصداق دیگری از بحران سرمایه اجتماعی در بخش صنعت. وجود قوانین و مقررات بعضاً غیرهم‌سو و تغییرات مکرر آن‌ها که به تشدید بی‌ثباتی در فضای کسب و کار حاکم بر صنعت منتج می‌شود و از ناهماهنگی نهادها و سازمان‌های متولی نشئت می‌گیرد، چیزی نیست جز مصداقی از بحران سرمایه اجتماعی. علاوه بر موارد فوق، می‌توان به مصایق متعدد دیگری نیز اشاره کرد که مؤید وجود بحران در عرصه هماهنگی، همکاری، تعامل، مشارکت، اعتماد و در یک کلام سرمایه اجتماعی است.

با وجود کاستی و بحران در زمینه سرمایه اجتماعی، هر اندازه از منابع غنی و سرشار مادی و انسانی نیز برخوردار باشیم، توفیق چندانی در حوزه‌ی رشد و توسعه صنعتی حاصل نمی‌شود و این تجربه و درسی است که در تاریخ توسعه صنعتی کشور به اثبات رسیده است. عکس این گزاره نیز درست است. نمونه‌ای که امروزه بسیاری از ملل صنعتی هستند که به لحاظ در اختیار داشتن ذخایر و منابع طبیعی بسیار از چین منابع انسانی قابل مقایسه با کشور ما نیستند، ولی از نظر رشد و توسعه صنعتی بسیار پیش رفته‌ترند. درواقع، وجود سرمایه اجتماعی به منزله‌ی نیروی جاذبه‌ای عمل می‌کند که در جذب و جلب سرمایه‌های اقتصادی و انسانی و به خدمت گرفتن آن‌ها در فرایند توسعه می‌شود و در مقابل، نبود سرمایه اجتماعی مانند نیروی دافعه‌ای عمل می‌کند که باعث فرار سرمایه‌های اقتصادی و انسانی و در نتیجه تخریب و تضعیف فرایند توسعه می‌شود.

اما همچنان که سرمایه اجتماعی نقش درخور ملاحظه و برجسته‌ای بر فرایند توسعه صنعتی دارد، از چگونگی و میزان صنعتی شدن نیز تأثیر می‌پذیرد. لیکن به رغم تأثیرات مثبت سرمایه اجتماعی بر صنعتی شدن و فرایند توسعه صنعتی، چگونگی تأثیر صنعتی شدن بر سطح و ساختار سرمایه اجتماعی وضوح و شفافیت لازم را ندارد و این امر پیش‌بینی براین تعامل این دو را دشوار می‌کند. برای مثال، اعتماد بالاتر بین فعالان اقتصادی و صنعتی به منزله‌ی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، می‌تواند میزان استفاده از چک را در مبادلات اقتصادی افزایش دهد و از طریق تسهیل و تسریع مبادلات، رشد و توسعه فعالیت‌های صنعتی را تقویت کند. در مقابل، توسعه فعالیت‌های صنعتی زمینه‌های

گسترش شهرنشینی، حاشیه‌نشینی و مهاجرت را فراهم می‌کند و به سبب افزایش تنوع و تضادهای فرهنگی و کاهش مشابهت‌های اجتماعی، به احتمال زیاد بر سطح اعتماد تأثیر منفی بر جای می‌گذارد.

این کاهش سطح اعتماد که خود در نتیجه‌ی رشد و توسعه‌ی صنعتی شدن رخ داده است، در مراحل بعدی می‌تواند تأثیرات نامطلوبی را بر فضای مبادلات صنعتی بر جای گذارد و حتا آثار مثبت پیشین را نیز خنثا کند. همچنین همکاری و هم‌فکری و کارهای گروهی بالاتر در بین کارکنان یک بنگاه صنعتی که خود نمودی از سطح بالاتری از سرمایه‌ی اجتماعی است، می‌تواند انتقال دانش و تجربه را بین کارکنان تسریع کند و رشد صنعتی آن بنگاه را تقویت کند. اما با توسعه‌ی فعالیت‌های صنعتی و بروز گرایش‌های فکری و فرهنگی متنوع و گاه متعارض نه تنها تضمین به تدوین این همکاری‌ها در بین کارکنان نیست، بلکه امکان کاهش سطح همکاری‌ها نیز وجود دارد. با مرور مثال‌ها و موارد متعددی از این دست در سطوح مختلف، می‌توان شاهد یک تعامل پیچیده و مبهم بین سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن بود که در بعضی از حوزه‌ها می‌تواند شش‌ده‌وی دوری باطل باشد. به گونه‌ای که این دو نه تنها یک‌دیگر را تقویت نخواهند کرد، بلکه حاصل آن است تضعیف یک‌دیگر را نیز به دنبال داشته باشند.

با استناد به موارد فوق، آیا می‌توان انتظار داشت که در کشورهای توسعه‌یافته که سطوح بالاتری از صنعتی شدن را تجربه کرده‌اند، سطح سرمایه‌ی اجتماعی در مقایسه با کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته و کم‌تر صنعتی شده پایین‌تر یا به عبارتی ضعیف‌تر باشد؟ با فرض این که چنین انتظاری مطابق با واقعیت باشد، چرا فرایند صنعتی شدن در این کشورها تحت تأثیر منفی سطوح پایین سرمایه‌ی اجتماعی کند نمی‌شود؟ آیا این امر مؤید آن است که سرمایه‌ی اجتماعی در مقایسه با سایر اشکال سرمایه‌های مؤثر بر صنعتی شدن سهم ناچیزی در رشد و توسعه‌ی صنعتی دارد و تأثیر منفی ناچیز آن تحت الشعاع تأثیر مثبت قابل توجه سایر اشکال سرمایه قرار می‌گیرد؟ در صورتی که نتوان انتظار فوق را تأیید کرد، چگونه می‌توان بالابودن هم‌زمان سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی را در کشورهای صنعتی شده در مقایسه با کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته و کم‌تر صنعتی شده توجیه کرد.

در کتاب حاضر، این ابهام در نوع و نتیجه‌ی تعامل بین سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن به عنوان معمای تعامل سرمایه‌ی اجتماعی و صنعتی شدن مدنظر قرار گرفته و تلاش شده است

تا با واکاوی و بررسی عمیق روابط و تعاملات بین این دو در چهارچوب نظریات اقتصادی و جامعه‌شناسی، بخشی از این ابهام و معما روشن شود.

مطالب کتاب در قالب هشت فصل تنظیم و ارائه شده است. در فصل اول، به منظور ایجاد تفاهمی مشترک درخصوص سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی، سعی شده است تا تعاریف و مفاهیم، ابعاد، سطوح و انواع سرمایه‌ی اجتماعی و همچنین مفهوم توسعه‌ی صنعتی و مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه‌ی صنعتی به اجمال مورد بررسی قرار گیرد. در فصل دوم، با بررسی تئوری‌های مختلف تبیین‌کننده‌ی اثر سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه‌ی صنعتی ازجمله تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی اثر سرمایه‌ی اجتماعی بر مؤلفه‌های اقتصادی توسعه‌ی صنعتی، تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی تاثیرات سرمایه‌ی اجتماعی بر مؤلفه‌های زیست‌محیطی توسعه‌ی صنعتی و تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی تاثیرات سرمایه‌ی اجتماعی بر مؤلفه‌های اجتماعی و انسانی توسعه‌ی صنعتی نقش کاربردی سرمایه‌ی اجتماعی در تقویت توسعه‌ی صنعتی مورد بحث قرار گرفته است. در فصل سوم، نتایج اثرگذاری سرمایه‌ی اجتماعی بر سطوح مختلف تعاملات مورد نیاز بین بازیگران حوزه‌ی توسعه‌ی صنعتی مطالعه شده است.

در فصل چهارم، تئوری‌های مبتنی بر تبیین‌کننده‌ی اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی ازجمله تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق رشد درآمد و نحوه‌ی توزیع آن، تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق تکنولوژی، تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق تقسیم کار و تخصصی‌شدن تولید و تئوری‌های تبیین‌کننده‌ی اثر توسعه‌ی صنعتی بر سرمایه‌ی اجتماعی از طریق افزایش تقاضا برای آموزش تحلیل شده است. در فصل پنجم نیز سعی شده است تا تاثیر صنعتی‌شدن بر ساختار و ترکیب سرمایه‌ی اجتماعی بررسی شود. در فصل ششم، ضمن جمع‌بندی مبانی نظری تدوین شده در فصول یک تا پنج، الگوی مفهومی برای بررسی و تحلیل تعامل سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی صنعتی ارائه شده است.

در فصل هفتم، ضمن مروری کوتاه بر وضعیت سرمایه‌ی اجتماعی در ایران، در قالب الگوی مفهومی معرفی شده و با استناد به مصادیق تجربی، تاثیر و نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی صنعتی ایران تحلیل شده است. در فصل هشتم نیز با مروری اجمالی بر وضعیت صنعتی‌شدن، تاثیرات صنعتی‌شدن بر ابعاد و ساختار سرمایه‌ی اجتماعی در ایران با عنایت به الگوی مفهومی و مصادیق عینی حادث شده در کشور مورد بررسی قرار گرفته است.

در تنظیم و تدوین این کتاب از دیدگاه‌ها و پیشنهادهای سازنده‌ی صاحب‌نظران مختلف بهره گرفته شده است که مؤلفان ضمن تشکر از آن‌ها مسئولیت هرگونه کاستی و نقصانی را برعهده‌ی خود می‌دانند. همچنین مؤلفان پیشاپیش از کلیه‌ی خوانندگان و صاحب‌نظرانی که با ارائه‌ی نظرها و پیشنهادهای خود زمینه‌ی تقویت و تکمیل و رفع نواقص احتمالی کتاب را فراهم می‌آورند، صمیمانه قدردانی می‌کنند.

دکتر ابوالقاس مهدوی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

دکتر حمید عزیزمحمّدلو

عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

www.ketab.ir